

Atif Kujundžić

U tmini bosanske prošlosti obasjan je "1001 dan"

(povodom izlaska iz štampe knjige "1001 dan", profesora slavistike u Oslu Sveina Monneslanda)

Svein Monnesland, profesor slavistike u Institutu za istočnoevropske i orijentalne studije Univerziteta u Oslu, voli Bosnu i Hercegovinu na najproduktivniji način. To što zna o Bosni i Hercegovini vrijedi mnogo više od mnogih naših bosanskih ljubavi prema Bosni. Vrijedi, jer to što zna, profesor Svein Monnesland, zajedno sa Matjažom Vipotnikom ugradio je u prelijepu i jedinstvenu knjigu o Bosni i Hercegovini koju je naslovio: **"1001 DAN / DAYS"**.

Tako, ovaj vispreni čovjek, već u naslovu svoje knjige uspostavlja neophodnu vezu između Bosne i Hercegovine i njezina tragičnog usuda, preko njezinog duhovnog znaka orijentalnog porijekla. Znanje mu je omogućilo da tu vezu uspostavi asocijacijom na širom svijeta poznati orijentalni književni tekst, imenovan kao **"PRICHE IZ 1001 NOCI"**. I, uistinu, ta veza i jeste najbliža takvoj odrednici, kad je već riječ o Zemlji i narodima na europskom tlu.

Potom, ova knjiga u cjelini, ostvarena je osim ogromnim znanjem i tragalačkim pregnućem i istom takvom suptilnom mjerom i smislom za vrijednost, kontinuitet i značenje historijskih i kulturoloških činjenica.

U najvećem dijelu, mada zasnovana na hronologiji historijskih zbivanja, ova knjiga se oslanja na likovno svjedočenje o Bosni i Hercegovini. To joj daje naglašenu

kulturološku dimenziju i značenje, to je čini etnološki i folkloristički iznimno značajnom za naš svijet i doživljaj. Naime, Svein Monnesland, upustio se u detaljno pretraživanje europskih biblioteka i arhiva, kako bi *Bosni pokazao Bosnu* viđenu očima, ne samo *umjetnika trećeg ranga* - kako su imenovani austrougarski oficiri i činovnici koji su obavljajući svoje carske funkcije, ponekad i crtali i slikali u Bosni, već i očima poznatih umjetnika koji su prolazili Bosnom, a čiji su radovi do danas - nama ostali nepoznati. Odloženi u arhive i objavljeni u stranim časopisima, ili su, eventualno do Bosne stigli u svojim najlošijim kopijama - sada su nam dostupni.

Na predlistu već, susrećemo geografsku kartu Slovenije, Hrvatske i Bosne sa dijelom Dalmacije, rađenu u Amsterdamu, 1640. godine po Mercatorovoj karti iz 1589. godine. Svein Monnesland je vrijedno i prilježno skupljao crteže, bakroreze i drvoreze kako bi ih s autentičnim komentarima objavio u knjizi **"1001 DAN"**. Pri tome, kako sam kaže, vrhunaravni kriterijum bila je umjetnička vrijednost crteža. Iznimno, zbog sadržaja koji nosi i ima naglašenu kulturološku vrijednost - objavljeni su i neki umjetnički manje vrijedni radovi.

Vrijeme prvih stoljeća turske vlasti, nije ostavilo puno dokaza na crtežima. Prvi koji se javlja, jeste Slovenac - Benedikt Kuripešić sa svojim drvorezima, a koji je 1530. godine putovao kroz Bosnu u Carigrad. Austrijski vojni pohodi u Bosnu krajem 17. stoljeća umnožili su interes prema Bosni i Otomanskom carstvu. Javljaju se brojne gravire, *vedute* gradova uglavnom nepoznatih autora. No, neki crteži iz 17. stoljeća pripadaju poznatim autorima kao što je slovenski polihistor Valvasor i hrvatski učenjak Vitezović.

U 18. stoljeću, Austrijanci prodiru duboko u Bosnu, pa se javljaju brojni

crteži vojnog karaktera. Bosnu je posjetio francuski putopisac Balthasar Hacquet, a pojavljuju se i prve knjige o Bosni na latinskom i njemačkom jeziku. Na početku 19. stoljeća, u toku Napoleonovog uspona, Bosna postaje pogranično područje od posebnog interesa za zapadne promatrače. U Travnik dolazi francuski konzul Chaumette des Fausses, nama poznat i iz Andrićeve *Travničke hronike*, koji piše knjigu o Bosni.

Kako odmiče 19. stoljeće, interes za Bosnu sve je veći, a broj putopisaca, umjetnika i ilustratora takođe. Riječ je o impozantnom broju autora koji svjedoče o Bosni, njezinim narodima i prilikama, njezinim specifičnostima. Svi autori nisu dobronamjerni, ali kako se svjedočenja u raznim vidovima preklapaju, nema sumnje o tome, o čemu je riječ. *Pred našim očima otvara se Bosna, kao bajka, kao priče iz 1001 noći, šarolik svijet u sreći i nevolji. To je višekulturna Bosna i Hercegovina, onakva kakva je stoljećima i bila* - reći će u jednom trenutku, u svom predgovoru knjizi, Svein Monnesland.

40-tih godina 19. stoljeća u Bosnu dolaze Englezi Wilkinson i Paton i Hrvat Matija Mažuranić. Nakon što se Omer-paša Latas obračunao sa *pobunjenim bosanskim begovima* (Za naše shvatanje, riječ je o pristalicama i učesnicima pokreta i borbe za autonomiju Bosne pod vođstvom Husein-kapetana Bega Gradašćevića!) - u Europi se probudio veliki interes za Bosnu, pa dolaze radoznali putopisci: Englezi Spencer, Skene i Arbutnot, Francuz Boue, Hrvat Ivan Kukuljević Sakcinski i Rus Gil'ferding. Tih godina u Bosnu dolaze i nekoliko poznatih umjetnika: Mađar Felix Philipp Kantiz, Čeh Jaroslav Čermak i Francuz Theodor Valerio.

Sve u svemu, profesor Svein Monnesland otvara nam oči i mogućnosti za

izuzetno zasnovane progovore o Bosni i Hercegovini, daje impulse tragalačkim duhovima. Riječ je o autentičnim, a za Bosance mnogim nepoznatim crtežima, tekstovima i svjedočenjima. Šezdesetih godina 19. stoljeća sve veći broj europskih autora piše o svojim utiscima iz Bosne: Austrijanci Roskiewicz i Thommel, Nijemac Maurer i Francuz Perrot. *Pojedini umjetnici, kao Nijemac Eugen Adam i Čeh František Zverina, posjećuju Bosnu. Ali, još uvijek, Bosna je manje više nepoznata zemlja za zapadnu Europu.* Ustanak iz 1875. godine, budi za Bosnu još veći interes. Bosna dolazi u središte pažnje zapadnoeuropske javnosti. Englez Arthur Evans u vrijeme ustanka boravi u Bosni i piše knjigu o tome. Isto radi i Irac Creagh. U Bosnu dolaze strani dopisnici, pa tekstovi i crteži iz Bosne postaju svakodnevna pojava u listovima i časopisima zapadne Europe. *Europski ilustrirani časopisi koji igraju ulogu televizije svog vremena*, kao njemački *Illustrierte Zeitung* i *Über Land und Meer*, engleski *The Illustrated London News* i *The Graphic*, francuski *Le Monde Illustré*, *L'Illustration* i *Le Tour du Monde*, čak skandinavski časopisi kao švedski *Ny Illustrerad Tidning* i danski *Illustreret Tidende*, redovno donose izvještaje sa bojišta u Bosni i Hercegovini, sa ilustracijama umjetnika dopisnika. Među njima su vrlo sposobni umjetnici Englez Melton Prior i Nijemac Vinzenz Katzler.

U vremenu 1876. - 1878. godine, izlazi niz knjiga o Bosni na europskim jezicima. Autori su Engleskinje Mac Kenzie i Irby, Englezi Stillman, Forsyth i Thomson, Austrijanci Otto Blau i Schweiger-Lerchenfeld, Hrvat Vjekoslav Klaić, Nijemci Hellwald i Bech i Francuz Charles Yriarte. *No, Bosna je još uvijek otomanska provincija u kojoj vlada sukob i nevolja, uglavnom nepoznata ljudima na Zapadu.*

Austrijska okupacija 1878. godine, potpuno mijenja sliku Bosne i Hercegovine. Novi gospodari i u umjetničkom pogledu čine sve kako bi spoznali svoju novu pokrajinu. 80-tih i 90-tih godina Austrijanci, iz cijele višenacionalne Carevine, dovode niz značajnih umjetnika u Sarajevo. Među njima su i Austrijanci: Alois Schonn, J. J. Kirchner, Anna Lynker, Maximilian Liebenwein, Rudolf von Ottenfeld, Hugo Charlemont i dr. Potom, Česi: Ludvik Kuba, Karl Liebscher, Jaro Chadima. Poljak: Zygmunt Ajdukiewicz. Slovenka: Ivana Kobilca. Mađari: Imre Revesz, Gyula Hary, Gyula Tury, Laszlo Pataky. Italijan: Giovanni Varrone. Hrvati: Ferdo Quiquierez, Meneghello-Dinčić, Tomislav Krizman.

Osim iz Habsburške monarhije bilo je umjetnika iz Njemačke: Rudolf Bernt. Francuske: Charles Yriarte, Paule Crampel, E. Morin. Srbije: Paja Jovanović i dr.

Neki od pomenutih umjetnika bili su iznimno cijenjeni i popularni u svojim zemljama. Mnogi su bili dragocjeni saradnici ilustriranih listova, kao što je, npr. bila: *NADA*, koja je izlazila 1895. - 1903. godine i koja je bila zvanični austrijski kulturni list u Bosni i Hercegovini. Tada, dolaze i pojedini ilustratori poznatih knjiga u svojim zemljama kao: Slovenka, Ivana Kobilca, inače- istaknuta slikarka. Francuski umjetnik: Charles Yriarte. I, mnogi drugi, manje poznati, ali, ostvarili su značajna djela u Bosni i Hercegovini. Mnogi od njih, bili su saradnici ilustriranog lista *NADA* (1895. - 1903.).

U tom vremenu, dolaze ilustratori pojedinih knjiga, kao Francuzi Avelot i de la Neziere, Austrijanac L. H. Fischer i švicarac Max Bucherer.

80-tih i 90-tih godina izlazi nekoliko opširnih knjiga o Bosni i Hercegovini, likovno izuzetno obogaćenih. Autori su

Mađar Janos Asboth, Nijemac Hajnrich Renner, ali i u okviru zvaničnog austrijskog djela: *Austrougarska monarhija u riječi i slici*, Beč, 1901. u kojem su se našli mnogi umjetnici koji su radili u krugu oko *NADE*. Krajem 19. stoljeća u Bosnu dolaze i prvi Skandinavci, a među njima i prvi švedski slavist Alfred Jensen, a početkom 20. stoljeća i prvi američki putopisac William Curtis.

Strani autori i umjetnici daju zanimljiva i vrijedna zapažanja o bosansko-hercegovačkom životu i tradiciji. Pažljivi crtači, pokazali su nam kako su izgledale narodne nošnje u 19. stoljeću: žene u Mostaru nosile su preko lica maske sačinjene od konjske dlake; tri vjere u Bosni i Hercegovini utjecale su jedna na drugu; katolici su za vrijeme mise vršili obred sličan muslimanskom namazu, a i slično su se oblačili; katolkinje su imale običaj da se tetoviraju...

Ova svjedočenja nisu uvijek bila ni tačna ni dobronamjerna, nerijetko, bila su opterećena predrasudama, a tokom kratkih boravaka, autori ponekad i nisu znali šta gledaju i puno toga bilo im je nejasno... U tekstovima ima nesporednosti i netačnih podataka. Crteži uglavnom daju dosta vjernu sliku...

Uglavnom, među autorima razlikujemo dvije struje: negativnu i pozitivnu. Negativni promatrači vide Balkan, kao i Bosnu, kao zaostalo područje koje se odlikuje despotskom vladavinom, ekonomskom nerazvijenošću, pasivnošću, barbarizmom. Tako, crteži Mađara Kantiza, inače izvrsnog umjetnika koji je objavljivao radove u njemačkim listovima, donekle odišu negativnim pogledom na orijentalni svijet. Kantiz je putovao po Bosni 40-tih godina, a njegov prikaz bosanskih muslimana, vjerojatno, potvrđivao je predrasude zapadnjaka o zaostalosti i ne-

civiliziranom Balkanu. Između njegovih crteža i radova francuskog umjetnika Valerioa koji je Bosnom prolazio u isto vrijeme, uočit ćemo veliki kontrast. Valeriovi crteži pokazuju plemenite ljude u bogatoj, skupoj odjeći, a ne predstavnike neke zaostale zemlje...

Kod nekih promatrača nailazimo na uistinu pozitivan odnos, pa čak i pozitivnu glorifikaciju. Romantično shvatanje Bosne javlja se uz crteže i tekstove o ustancima protiv otomanske vladavine. U tome se ističe češki umjetnik Zverina, koji je nacrtao nekoliko velikih prizora u hercegovačkom pejzažu gdje se ustanici hrabro bore protiv Turaka. Njegovo prikazivanje hercegovačkih žena liči na klasično prikazivanje amazonki u romantičarskom, herojskom stilu. I Hrvat Quiquerez i Čeh Čermak, pripadaju romantičarskoj struji.

Austrougarske vlasti imale su želju da život u Bosni i Hercegovini prikazuju u ružičastom svjetlu, pa su naglašavali folklorističku raznovrsnost i skladan život različitih naroda. Sela su prikazivana kao mjesta sveskolike idile i harmonije. Francuski umjetnici Avelot i Neziere pravili su dobroćudne karikature bosanskog života. Vidimo, da je Bosna često poharana ratovima i dolaskom stranih vojski, da izbjeglice, prognanici, žrtve i humanitarne katastrofe redovno prate ratove...

Početkom 20. stoljeća u Bosnu i Hercegovinu dolaze umjetnici međunarodnog ranga, a među njima i švicarski umjetnik Max Bucherer koji je bio sjajan crtač. Među najtalentiranijim koji su posjetili Bosnu i Hercegovinu svakako je Tomislav Krizman koji je napravio niz grafičkih radova. *U to vrijeme i Bosna i Hercegovina dobija svoga crtača visokih dometa: Gabrijela Jurkića... ali to pripada novom vremenu, a ova knjiga završava pozna-*

tim atentatom u Sarajevu, koji nagovještava kraj višestoljetne strane vladavine u Bosni i Hercegovini.

U suštini, ova knjiga je svjedočanstvo o mnogokulturnoj Bosni i Hercegovini i njezinom usudu...

* * *

Svakako, vrijedno je reći, da je profesor Svein Monnesland koristio građu odloženu u bibliotekama i arhivima:

- Bosanski Institut, Cirihi
- Državni arhiv, Dubrovnik
- Grafička zbirka, Nacionalna i sveučilišna knjižnica, Zagreb
- Grafische Sammlung Albertina, Wien
- Historijski muzej, Sarajevo
- Moderna galerija, Zagreb
- Muzej grada Sarajeva
- Nacionalna i sveučilišna knjižnica (NSK), Zagreb
- Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana
- Nasjonalbiblioteket i Oslo
- Österreichische National-Bibliothek, Wien
- Povijesni muzej Hrvatske, Zagreb
- Slovenska knjižnica, Ljubljana
- Umjetnička galerija BiH, Sarajevo
- Universitetsbiblioteket i Oslo
- Zbirka Baltazara Bogišića u Cavtatu
- Zbirka grafike, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb
- Zemaljski muzej, Sarajevo.

Spisak literature koja je korištena obuhvata (160) stotinušesdeset bibliografskih jedinica. Knjiga donosi oko (220) dvijestotinedvadeset različitih ličnih ime-

na od kojih se neka ponavljaju i preko (15) petnaest puta. Na crtežima je predstavljeno (154) stotinupedesetčetiri različita geografska imena. Sarajevo se pominje (45) četrdesetpet puta, Mostar (26) dvadesetšest puta, Banja Luka (11) jedan-aest puta, Hercegovina (17) sedamnaest puta i td., i td.

Cijeli projekat odiše krajnjom dobrohotnošću kao temeljito i stručno obavljen posao. Umjetnički urednik, Matjaž Vipotnik, učinio je da knjiga osim veoma lijepo, djeluje i impozantno formatu 270x300mm na kvalitetnom 100gr volumenoznom papiru s izvanredno kvalitetnom štampom i odličnim reprodukcijama, šivena i tvrdo koričena u platnu, obima: 360 stranica. Svaki primjerak je u posebnoj kartonskoj kutiji.

Činjenica, da je cjelokupan tekst uknjiži dat uporedo na bosanskom i engleskom jeziku, čini ovu knjigu barem dvostruko dragocijenijom. Pouzdano, koliko profesor Svein Monnesland i umjetnički urednik Matjaž Vipotnik, ovom knjigom se može ponositi i cijela Bosna i Hercegovina.

Čini nam se, da nije nezanimljivo uočiti, činjenicu, da se u postupku vojničkog anektiranja Bosne i Hercegovine Austrougarskoj carevini, a nakon Berlinskog kongresa 1878. godine, niti riječju ne pominje poraz XX pješadijske divizije austrougarske vojske pod komandom feldcajgmajstora grofa Saparija u Tuzli, kod Perkova hana. U toj bici, bošnjačke čete potpomognute sa oko 450 zborničkih Srba, a pod komandom pljevaljskog muftije Vehbije Šemsekadića, Tuzlaka Saliha Tučića Sahačije, majora Riste Popovića i kapetana Đoke Nikolića - nakon dvodnevni borbi 09. i 10. augusta, 1878. godine na prostoru Moluha, Tušnja, Ravne trešnje - Ilinčice,

najurile Austrijance dolinom rijeke Spreče do Doboja.

Pominju se mnoge, manje značajne bitke i čarke širom Bosne i Hercegovine, pa i u Sandžaku - ali ovaj poraz austrougarske vojske - ne.

Carska austrougarska vojska ušla je ipak u Tuzlu mjesecipol dana kasnije - 22. septembra, 1878. godine tjerajući pred sobom tuzlanske izaslanike kao taoce. Izaslanici su bili izašli da Austrijancima požele dobrodošlicu i da ih uvedu u grad, jer je u međuvremenu shvaćena i objašnjena uloga Porte. Među gradskim izaslanicima bili su: Avdaga Berbić, Pero Tufić, Stanko Mitrić, Boško Štitić i Stano Toska.

Na tuzlanskoj tvrđavi istaknuta je crno-žuta zastava Monarhije, vojna muzika je odsvirala himnu, a nešto kasnije, na Trnovcu je strijeljan Salih Tučić Sahačija kao blizak saradnik pljevaljskog muftije Vehbije Šemsekadića. Odmah su zatvorene hadžije: braća, Hašim-aga i hadži-Alijaga Mutevelić, hadži-Mujaga Ćilimković i Hašim-aga Hadžiefendić, ali su ih ubrzo otkupile njihove porodice za (900) devetstotina dukata.

Austrougarska okupacija trajala je četrdesetgodina, tri mjeseca i sedam dana. (Prema: *TUZLANSKI VREMEPLOV, I. Dragiša Trifković, Pres kliping, Bgd, 1981. godine, strane: 59., 60. i 61.*)

Ovaj detalj pominjemo ne radi sjaja bosanske vojničke pobjede, već zato jer je neobično, da ga je poznata austrougarska pedanterija propustila registrirati. Naime, uz jedinice austrougarske vojske koje su krenule u prisajedinjenje Bosne i Hercegovine austrougarskoj Carevini, išli su administratori, novinski izvještači ilustratori...

Takođe, zanimljivo je, da je izvan recepcije Sveina Monneslanda ostalo (136) stotinu trideset šest akvarela malog formata koje je naslikao Eduard Loidolt, oficir austrougarske vojske koji je u Bosni i Hercegovini boravio od septembra 1879. do septembra 1882. godine. Akvareli se čuvaju u zbirci Hery Schaefera u Cirihiu, a njihove reprodukcije objavljene su u monografiji: *EDUARD LOIDOLT, AKVARELI IZ BOSNE I HERCEGOVINE, 1880. - 1882.* O akvarelima Eduarda Loidolta stručno i nadahnuto piše prof. dr. Ibrahim Krzović, a na engleski jezik tekst je preveo Ljubomir Aždajić.

Pripremajući ovaj prikaz, ustanovili smo s velikim žaljenjem, da u impresumu knjige piše, da sva prava zadržava izdavač: SYPRES i da bez njegovoga odobrenja nije

moгуće koristiti niti jedan dio knjige u bilo kojem vidu. A mislimo, kako bi jedan broj reproduciranih crteža bio sjajna informacija za čitatelje časopisa za kulturnu historiju **GRAČANIČKI GLASNIK**. Utoliko prije, što smo u prethodnom broju časopisa pisali o potrebi uspostavljanja kontinuiteta bosanske i bošnjačke duhovnosti na ovom prostoru i osvjetljavanja staze kojom smo stigli u ovaj čas.

Međutim, pribavljanje odobrenja zahtijeva proceduru za koju nemamo vremena.

Osim svega, sama knjiga nije baš dostupna čitateljima.

*17. Ša'ban, 1422. h. g.
Atif Kujundžić*

03. 11. 2001.

